

La fortuna dei Borgia. Atti del convegno (Bologna, 29-31 ottobre 2000), Roma: Ministero per i beni e le attività culturali: Comitato Nazionale Incontri di studio per il V centenario del pontificato di Alessandro VI (1492-1503); Roma nel Rinascimento, 2005, 260 p. [A cura d'O. Capitani, M. Chiabò, M. C. De Matteis i A. M. Oliva]

Heus aquí un nou lliurament dels congressos organitzats pel Comitato nazionale Incontri di studio per il V centenario del pontificato di Alessandro VI (1492-1503), que entre 1999 i 2001 va coordinar la celebració de trobades d'investigadors a Ciutat del Vaticà i Roma (1999), Bari i Monte Sant'Angelo, Bolonya, Perugia i València (2000), Càller i Viterbo (2001), i es va fer càrrec, amb l'associació Roma nel Rinascimento, de la publicació de les actes, que han aparegut amb els següents títols: *Roma di fronte all'Europa al tempo di Alessandro VI. Atti del convegno (Città del Vaticano - Roma, 1-4 dicembre 1999)*, 3 vol., Roma, 2001; *Principato ecclesiastico e riuso dei classici. Gli umanisti e Alessandro VI. Atti del convegno (Bari - Monte Sant'Angelo, 22-24 maggio 2000)*, Roma, 2002; *Alessandro VI e lo stato della Chiesa. Atti del convegno (Perugia, 13-15 marzo 2000)*, Roma, 2003; *Le rocche alessandrine e la rocca di Civita Castellana. Atti del convegno (Viterbo, 19-20 marzo 2001)*, Roma, 2003; *Alessandro VI dal Mediterraneo all'Atlantico. Atti del convegno (Cagliari, 17-19 maggio 2001)*, Roma, 2004; *La fortuna dei Borgia. Atti del convegno (Bologna, 29-31 ottobre 2000)*, Roma, 2005 (objecte de la present recensió); posteriorment ha aparegut el darrer: *De València a Roma a través dels Borja. Congrès commemoratiu [sic] del 500 aniversari de l'any jubilar d'Alexandre VI*, València, 2006 (ressenyat a REVISTA BORJA, 1, R.12).

La *fortuna* indicada al títol del volum que ressenyem es refereix a la percepció de la imatge de la família al llarg dels segles, objecte d'alguns dels treballs que s'hi recullen. Tot i això, es tracta del volum de contingut menys homogeni de la sèrie d'actes i recull articles de temàtica força dispersa, tret que no li lleva gens ni mica d'interès.

El volum s'obre amb una "Premessa" de Massimo Miglio, president del Comitato nazionale Alessandro VI.

Un grup de treballs versen sobre el tema "Borgia in Machiavelli", és a dir, l'anàlisi de la imatge de les principals figures del llinatge, Alexandre VI i Cèsar Borja, a través de la recepció de Maquiavel entre els segles XVI i XIX. Benedetto Vetere ("Lo Stato nel pensiero politico di fine Quattrocento", p. 33-55) analitza el concepte d'Estat en l'obra del secretari florentí i el defineix com a oposat a l'agustinisme polític. L'article de Luca D'Ascia ("Machiavelli e i Borgia dal Rinascimento al secolo XIX", p. 63-86) parteix d'una qüestió inicial: com s'explica i es justifica l'existència del "principat eclesiàstic", és a dir, del nou estat pontifici representat per papes com Alexandre VI i Juli II, i ressegueix la resposta que hi donen Maquiavel i els seus comentadors durant gairebé quatre segles, en diferents contextos històrics, religiosos, culturals i filosòfics; la valoració d'Alexandre i Borja va lligada a la de l'obra del florentí: seran vistos successiva-

ment com a tirans, gairebé dimonis, com a polítics pràctics i afortunats, i fins tot s'arribarà a posar en dubte la seva excepcionalitat i a prescindir de les referències que hi feia el florentí. Finalment, Diego Quaglioni ("Alessandro VI negli scrittori politici francesi del Cinquecento", p. 9-24) assenyala que, tot i que les *Mémoires* de Commynes ja inclouen certs elements característics de la imatge posterior d'Alexandre i Cèsar, aquesta es forma a França a través de la recepció de Maquiavel, llegit com a moralista, i de Guicciardini; a tall d'exemple s'estudia l'obra de Gentillet, Bodin, Pasquier i Montaigne.

Tot i el seu ambiciós títol, el treball de Pasquale Corsi ("I Borgia nella storiografia letteraria moderna e contemporanea", p. 25-32) es limita a uns quants exemples de textos del segle xx sobre els Borja que es mouen entre la divulgació històrica i la literatura, una simbiosi especialment freqüent en la bibliografia d'una matèria tan popular com aquesta: *Lucrezia Borgia* de Maria Bellonci (1939), l'obra homònima de Geneviève Chastenet (1993) i *La saga dei Borgia. Delitti e santità* d'Antonio Spinosa (1999).

Les línies generals de la història del comerç al sud d'Itàlia a la tardor baix-medieval són dibuixades per Alfonso Leone ("Il commercio estero in Italia meridionale dal Quattro al Cinquecento", p. 57-62). Hi destaca la presència de mercaders catalans, florentins, genovesos i venecians; les relacions financeres establertes per Nàpols amb diverses ciutats catalanoaragoneses, franceses i italianes; i la integració dels mercaders estrangers en l'estructura feudal d'aquelles regions.

Un bloc d'articles versa sobre la història de la Bolonya, la ciutat en què va tenir lloc el congrés de 2000, durant l'època del segon papa Borja. Anna Laura Trombetti Budriesi ("Alessandro VI e i Bentivoglio", p. 87-114) descriu la delicada situació de la senyoria dels Bentivoglio a la ciutat, cobejada pel papa Alexandre i amenaçada militarment per Cèsar, només retingut pel rei Lluís XII de França. L'ambient a Bolonya en aquest difícil període es reconstrueix a través d'una *oratio* del jurista Floriano Dolfi als seus conciutadans, de l'octubre de 1502, en què, tot i l'escassa simpatia de l'autor per Giovanni II Bentivoglio, els exhorta a reaccionar davant del perill borgia i a col·laborar econòmicament en el finançament d'un exèrcit. Berardo Pio ("Aspetti politico-istituzionali di Bologna all'epoca di Alessandro VI", p. 115-129) explica el context polític i social de la ciutat a partir de 1447, any de l'acord amb Nicolau V que assegurava la seva governabilitat en mans dels Sedici (el col·legi de Setze reformadors de l'estat de llibertat de la ciutat de Bolonya), però a la pràctica sota el rígid control dels Bentivoglio, que en temps d'Alexandre exercien un control tirànic comparable al de la resta de senyories italianes sobre els seus respectius territoris. Giuseppe Mazzanti ("Rodrigo Borgia e lo Studium bolognese", p. 131-145) reuneix i replanteja les dades a l'abast sobre l'estada a l'Estudi de Bolonya de Roderic de Borja i el seu cosí Lluís Joan del Milà –legat apostòlic i governador de la ciutat– per completar els estudis de dret canònic (1455-1456).

El món universitari, en aquest cas hispànic, és reprès en un estudi de Santiago Aguadé Nieto ("Politica universitaria di Alessandro VI nel regno di Castiglia: l'Università di Alcalá", p. 147-162), que analitza la documentació emanada de la cancelleria pontificia al llarg de la segona meitat del segle xv destinada a la creació de càtedres i després de l'escola de San Ildefonso, nucli originari de la Universitat d'Alcalá de Henares; aquesta va ser impulsada per Cisneros, cap visible de la reforma del clergat i els ordes religiosos patrocinada pels Reis catòlics i afavorida per Alexandre VI.

El treball d'Anna Esposito ("Il notaio Benimbene e la famiglia Borgia", p. 163-181) explica l'ascensió social del jurista i notari a través de la seva activitat professional al servei de famílies patrícies romanes i de grans cardenals com Estouteville i Roderic de Borja, el futur Alexandre VI. Es descriu la tipologia dels documents redactats pel notari que han arribat als nostres dies, recollits en dos volums facticis conservats al fons Notai capitolini de l'Archivio di Stato de Roma. En apèndix s'editen uns versos llatins de Benimbene, amic de Pomponio Leto, en elogi del papa Alexandre arran de la seva entronització.

Paola Piacentini ("Genazzano, il castello Colonna e l'occupazione borgiana", p. 183-209) descriu les vicissituds de la capital dels Colonna a la Campagna i la seva posterior incorporació al ducat borgia de Nepi, format a partir dels béns confiscats per Alexandre VI a la família, en el marc de la seva política contra els grans llinatges romans. L'autora completa aquestes notícies amb la troballa de nova documentació a l'Archivio di Stato de Roma sobre vendes de cases en l'etapa borgiana, algunes fetes al tresorer Francesc de Borja, tutor del duc de Nepi Joan de Borja, més conegut com a infant romà; probablement les cases estaven destinades a ser enderrocades per reforçar les muralles o el castell.

Giuseppe Lombardi ("Storici dell'Ottocento sui Borgia (Burckhardt, Gregorovius, Pastor). Un caso irrisolto: l'assassinio del duca di Gandia. Fonti e giudizio storico", p. 211-224) parteix de l'anàlisi d'aquest famós episodi, encara envoltat pel misteri, per marcar les distàncies entre tres historiadors del XIX de formació, metodologia i fins i tot religió diversa.

Jean-Patrice Boudet ("Manipuler le ciel: note sur les horoscopes d'Alexandre VI et de Jules II établis par Luca Gaurico", p. 225-234) recull algunes dades sobre astròlegs del cercle d'Alexandre (Bernardino de Luntis de Foligno, Bonet de Lattes) i d'altres que, tot i el que s'ha afirmat, no en formaven part, com ara Avogaro. Pel que fa al pronòstic del naixement del papa, no conservat, demostra que el de Gaurico (1552) ha estat adaptat a les necessitats de l'autor, que el construeix en paral·lel al del gran enemic de Borja, Giuliano della Rovere o Juli II.

MARIA TOLDRA
Institut Internacional d'Estudis Borgians